

Janusz R. Sobczyk
Uniwersytet Łódzki
Wydział Zarządzania
90-214 Łódź
ul. Rewolucji 1905 r. nr 39

**W 160-LECIE ODKRYCIA ZIEMI ADELI
– IMIĘ ADÉLE DUMONT D'URVILLE
W ONOMASTYCE FRANCUSKIEJ FILATELISTYKI
ANTARKTYCZNEJ**

W roku 1840 Jules Sebastian César Dumont d'Urville sławny żeglarz francuski, noszący przydomek „charta morskiego” – dociera 20.01. żaglowcami Astrolabe i Zélée do nieznanego dotąd odcinka wschodnich wybrzeży Antarktydy (136°–142°E), odkrywając w ten sposób – nowy fragment tego bezludnego kontynentu. Doceniając historyczne znaczenie tego zdarzenia, odnotuje po tym, w swoim dzienniku podróży: „Świadom tego, w obecności reszty załogi powiadomiłem oficerów, że ziemia, którą widzieliśmy będzie nosiła imię Ziemia Adeli”¹.

Nowoodkryty wycinek kontynentu otrzymał za tym nazwę – na cześć małżonki d'Urville'a, a wdzięcznie brzmiące imię kobiece Adèle – weszło odtąd na stałe do materiału nazewniczego toponomastyki antarktycznej. Ale nie tylko jej. Ziemia Adeli, będąc nazwą własną pewnego obszaru geograficznego (krainy) jako nazwa miejscowa jest przecież, jednocześnie – pochodną od imienia osobowego, i jako przedmiot zainteresowań onomastycznych znajduje się – na pograniczu, wchodząc zarazem w zakres toponomastyki, a ściślej choronimii (nazwy krajów) i antroponomii (imiona ludzi). Niemniej i to określenie w odniesieniu do imienia Adeli – nie jest w tym przypadku wystarczające, bowiem w antarktycznym materiale nazewniczym, występuje jeszcze inna nazwa – utworzona od tego imienia osobowego.

Jest to nazwa gatunkowa obiektu zwierzęcego (ornitologicznego) i nosi ją jeden – z pospolicie występujących w Antarktydzie pingwinów – zwany, właśnie pingwinem Adeli, a pospolicie: „adelką”.

Tak więc Ziemia Adeli i pingwin Adeli, to dwa – bodaj najbardziej powszechne i znane przykłady nazewnicze (onomastyczne) obiektów antarktycznych – utworzone przy okazji pamiętnego odkrycia d'Urville'a, od imienia osobowego Adèle.

Materiał filatelistyczny będąc jednym z zasobów dokumentacji nazewniczej i znaczącym źródłem informacji na ten temat, odnoszących się do różnego rodzaju obiektów dziedzinowych i tematycznych, stanowić może – samodzielne źródło

¹ Cyt. wg: Imbert B.: Wielkie wyprawy polarne. Wyd. Dolnośląskie, Wrocław, 1966, s. 36

zainteresowań onomastycznych i filatelistycznych, ukierunkowanych, np.: na badanie uwarunkowań historycznej zmienności, nazw tych obiektów (imion) lub stosowanych form ich zapisu słownego – w zależności od określonych wydarzeń. Są nimi najczęściej wydarzenia natury historycznej, geograficznej, politycznej, etnograficznej i językowej, choć także, np.: w przypadkach odnoszących się do nazwy państwa (kraju) – wydarzenia dotyczące zmiany jego statusu państwowego, administracyjnego, prawnego lub tylko, zmian – natury urzędowej.

Łatwo można to prześledzić na przykładzie materiału onomastycznego francuskiej filatelistyki antarktycznej, np.: w odniesieniu do nazwy – „Ziemia Adeli”.

1. Nazwa: **Terre Adélie**

Ziemia Adeli po jej odkryciu dzieliła przez długi okres czasu wraz z całym kontynentem antarktycznym – losy obszaru: odludnego i bezludnego, szczególnie niegościnnego i trudnodostępnego; a z punktu widzenia zamorskich zainteresowań terytorialnych Francji, przez wiele dziesięcioleci, także – obszaru zupełnie zapomnianego (bezpaństwowego), raz tylko będąc: miejscem sporadycznych odwiedzin francuskiej wyprawy polarnej, która dotarła tu, w latach 1912–1913².

Było tak do roku 1924, kiedy Francja na mocy ustawy swego Zgromadzenia Narodowego, opierając się na dokonanym odkryciu wyprawy d'Urville'a (1840), wysunęła swoje roszczenia terytorialne do Ziemi Adeli, włączając – obszar wybrzeża Antarktydy Wschodniej (138°–142°E) wraz z zapleczem kontynentalnym, sięgającym 90°S – do swoich posiadłości kolonialnych, administrowanych przez Generalnego Gubernatora Madagaskaru jako tzw. Przynależność³. Ze względu na takie właśnie – pierwotne uwarunkowania statusu państwowego i administracyjnego, tego terytorium, po raz pierwszy nazwę geograficzną: Terre Adélie, odnaleźć można w materiałach – francuskiej Poczty Madagaskaru.

Chodzi tu o znaczek lotniczy Madagaskaru (1948); o nominale 100 Fr; czerwono-brązowy o rozmiarach 33x55 mm; z napisem w postaci czerwonego trzywierszowego nadruku: *Terre Adélie /Dumont d'Urville/ 1940*, przedstawiający uskrzydloną postać kobiecą w locie. Użyta tutaj nazwa Ziemi Adeli, dopiero po 24 latach od momentu jej urzędowego włączenia w skład posiadłości francuskich – nie występuje jednak, jak widać w roli określającej obszar funkcjonowania znaczka, choć faktycznie, taki zasięg terytorialny Poczty Madagaskaru został jej prawnie przyznany (1924), ale przywołana jest okazjonalnie wraz z datą wyprawy odkrywczej z roku 1840, wskazując na podstawę francuskich roszczeń terytorialnych do tego regionu. Wprowadzenie znaczka pocztowego z takim nadrukiem podyktowane było względami ściśle propagandowymi, bowiem – po wielu latach

² Por. hasło: Adeli Ziemia. WEP. PWN. Warszawa, 1962, t. 1, s. 32.

nieobecności francuskiej w tym obszarze, miało być ono traktowane jako zdarzenie – współtowarzyszące, wyjściu francuskiej wyprawy antarktycznej na Ziemię Adeli, udającej się tam, z zamiarem założenia stacji badawczej (1948)⁴.

Wkrótce po tym (1949–1950), a więc wraz z obecnością pierwszej francuskiej wyprawy, też po raz pierwszy – na listach wysyłanych z tego regionu i frankowanych znaczkami Madagaskaru, pojawiają się już – samodzielne osteplowania pocztowe w postaci datownika z napisem:

1). Terre Adélie. Antarctique.

W roku 1955, tzw. Przynależność Południowa Madagaskaru (Madagascar Depend. Australes) uzyskuje administracyjną autonomię, a współtworzące ją dotąd: Ziemia Adeli, wyspy St. Paul, Amsterdam oraz archipelagi Crozeta i Kerguelena – oddzielają się od Madagaskaru, tworząc nowy zarząd administracyjny – pod własną nazwą: Terres Australes et Antarctiques Françaises (T.A.A.F.), z nowym ośrodkiem w Port-Aux-Français (wyspy Kerguelena). Już w roku 1956 pojawiają się pierwsze oryginalne znaczki pocztowe T.A.A.F.⁵, a wkrótce na nich (znaczki nr 8 i 9) – też po raz pierwszy, występująca w nowym kontekście nazwa: *Terre Adélie* – jako oznaczenie jednego z rejonów nowoadministrowanych przez utworzony zarząd Francuskich Ziem Południowych i Antarktycznych. Znaczki te, wchodzące w skład pierwszej serii lotniczej T.A.A.F. (1956) o nominałach 50 i 100 Fr; w kolorach odpowiednich do wartości: oliwkowozielonym i niebieskozielonym oraz niebieskim i czarnoniebieskim; jednoformatowe o rozmiarach 53x33 mm; przedstawiają – na tle pejzażu lodowego i konturów Antarktydy grupę pingwinów cesarskich.

W związku ze zmianą statusu administracyjnego Ziemi Adeli, wchodzi również – nowe osteplowanie pocztowe w postaci datownika z napisem:

2). Terre Adélie. T.A.A.F.

W tym samym roku (1956), równocześnie z uruchomieniem stacji badawczej Dumont d'Urville⁶ – nazwa Ziemi Adeli, utrwalona zostaje w osteplowaniach pocztowych – datownikiem o zmienionej (skrótowej) wersji zapisu:

3). Dumont – d'Urville. T. Adélie. T.A.A.F.

¹ Wyrozumska A.: Ewolucja statusu prawnego Antarktyki a państwa trzecie. Wyd. UL, Łódź. 1995, s. 38 (przyj.30).

⁴ Plan ten powiódł się dopiero w roku 1949, a pierwszą bazę francuską założono w roku 1950 w Port Martin (66°49'S)

⁵ W okresie 1955–1956 w obiegu pocztowym znajduje się jeszcze znaczek Poczty Madagaskaru (wyd. 1954) o nominale 15 Fr, przedrukowany na czerwono napisem: Terres Australes et / Antarctiques Françaises. Później pojawiają się oryginalne emisje T.A.A.F.

⁶ Założona w roku 1956 na wyspie Petreli archipelagu Geologia przy Ziemi Adeli (66°40'S, 140°01'E), znajduje się ok. 70 km na południowy zachód od zniszczonej w pożarze (1952) bazy Port Martin.

Oprócz ostemplowań pocztowych na przesyłkach listowych ze stacji Dumont – d’Urville, spotyka się także ostemplowania współpocztowe i pozapocztowe, nawiązujące w tekście swoich opisów do imienia własnego Adèle – w różnych kontekstach nazwowych. Na urzędowych (służbowych) ostemplowaniach tego typu, pochodzących ze stacji – nazwa Terre Adélie, pojawia się oczywiście, w sposób powtarzalny – na każdym oficjalnym stemplu ekspedycyjnym kolejnej wyprawy antarktycznej, np.:

4). XXIVe Expedition Antarctique/Français en Terre Adélie/ 1978–1980.

Mniej sformalizowaną formę i znacznie większą dowolność treści napisów z uwzględnieniem nazwy: Ziemi Adeli, przedstawiają ostemplowania pozapocztowe i pozbawione charakteru urzędowego – często, nawet prywatne. Mają one najczęściej charakter nietypowy w sensie formatowym i graficznym. Oprócz funkcji informacyjnych, spełniają funkcje estetyczne i wyróżniają się walorami artystycznymi.

2. Nazwa: Manchot Adélie.

Pingwin Adeli po raz pierwszy jako mieszkaniec wybrzeży antarktycznych, odkryty został przez wyprawę d’Urville’a w okolicach Ziemi Adeli, czemu zawdzięcza swą nazwę. Należy on do rzędu Sphenisciformes i rodziny Spheniscidae, a swe powinowactwo wobec imienia osobowego Adèle, ujawnia oficjalnie – dopiero w nazwie gatunkowej: *Pygoscelis adeliae*. Jego nazwa, która w wersji francuskiej (manchot) najbliższa jest polskiemu „bezlotek”, odnosząc się do obiektu zwierzęcego – w filatelistycznych zasobach nazewniczych pojawia się znacznie rzadziej, niż – wszelkie nazwy obiektów miejscowych (toponomastyecznych), choćby np.: Ziemia Adeli. Pojawia się też, nie tyle na ostemplowaniach pocztowych, choć sporadycznie na innych, ile – niemal wyłącznie, tylko na znaczkach, gdzie sprowadzona jest do funkcji objaśniającej motyw graficzny – z wyobrażeniem osobników tego gatunku.

Niestety, obecność pingwina Adeli również na znaczkach, nie jest z kolei – tak częsta, jak innych przedstawicieli Spheniscidae: większych, bardziej okazałych i atrakcyjniej upierzonych, co oznacza – traktowanie raczej niezasłużone, z uwagi np.: na ogólną sympatię jaką gatunek Adeli jest powszechnie darzony przez wszystkich, którzy mieli okazję go napotkać⁷.

Pingwin Adeli, to przede wszystkim żywa wizytówka Antarktydy: (...) żywym łańcuchem otacza cały kontynent lodowaty. Z którejkolwiek strony okręt zaczepi o pierwsze lody – od strony Ameryki, Afryki czy Australji – wszędzie powita go dziwaczna pierzasta istota, przednia straż Antarktyku⁸. „Nie masz miłszego

⁷ Por. m.in.: Dobrowolski A.B.: Wyprawy polarne. Nakład Henryka Lindenfelda. Warszawa 1914, ss. 324–334.

⁸ Ibid., s. 324.

spędzania czasu nad przypatrywanie się tym arcy-uciesznym, bajecznie miłym stworzeniom (...)”⁹ – „(...) brzuch i pierś śnieżno białe, lśniące jak pole lodowe w słońcu; grzbiet czarny, mieniący się szafirem (...); na czarnej główce dwa białe kręgi powiek”¹⁰.

Poczta francuska w emisjach filatelistycznych dla T.A.A.F., poświęciła pingwinom Adeli – dopiero w roku 1980, nie licząc znaczków pojedynczych¹¹ – jedną i jak dotąd, jedyną serię znaczkową. Wydano trzy znaczki o nominałach: 50 c, 60 c, 1.20 Fr, w kolorach odpowiednich do wartości: fioletowobrazowy, zielono-szafirowy i niebieskoczarny; o rozmiarach: 27x42 mm (50 c i 1.20 Fr) oraz 53x33 mm (60 c); z napisem *Manchot Adélie*; z jednomotywowym wyobrażeniem graficznym na znaczkach 50 c i 1.20 Fr, przedstawiającym grupę stojących pingwinów i przedstawieniem na znaczku 60 c – głowy pingwina.

3. Nazwa: *Adelicop* (...) i inne.

Obok szeroko rozpowszechnionych, tradycyjnie utrwalonych i standardowo użytkowanych nazw: Ziemia Adeli i pingwin Adeli – związanych z onomastyką antarktyczną i pochodnych wobec imienia Adéle – w materiałach filatelistycznych T.A.A.F., zwłaszcza pochodzących ze stacji Dumont – d’Urville, spotyka się nazwy jeszcze inne. Należą one do zasobu nazewnictwa nowej generacji i składają się nań – nazwy doraźnie tworzone, wymuszone praktycznymi potrzebami natury językowej. Nazwy, których nie ma wiele, ale których lista – pozostaje otwarta.

Jedną z takich nazw, np. na przesyłkach listowych pochodzących ze stacji Dumont – D’Urville, dokumentuje – napotykanie często ostemplowanie służbowe o charakterze współpocztowym, wskazujące na identyfikację – kolejnej ekipy (numer) śmigłowcowej obsługi ekspedycyjnej na Ziemi Adeli (*Adelicop*), której przesyłka zawdzięcza, m.in. przebycie części swego pierwszego, najtrudniejszego odcinka dalekiej drogi pocztowej.

Nazwa ta, spotykana jest w wersji zapisu jednowyrazowego – jako objaśnienie do treści graficznej – nietypowego stempla obrazkowego (1979), np.:

Adelicop XVI.

Albo w pełnym zapisie oficjalnego ostemplowania urzędowego (1981), np.:

Détachement Hélicoptère / Adelicop XVIII.

*

W zakończeniu, nie sposób nie odnieść się do postaci Adéle Dumont d’Urville, a także pełnobraźni nazwy własnej jej imienia osobowego. W onomastyce

⁹ Ibid., s. 325.

¹⁰ Ibid., s. 326.

¹¹ W roku 1962 wydano pojedynczy znaczek o nominale 50 Fr.

francuskiej filatelistyki anarktycznej, nazwisko to – wraz z historyczną postacią noszącą je osoby, pojawiło się – niestety, raz tylko. Poczta T.A.A.F., uczciła pamięć osoby *Adèle Dumont d'Urville*, której imię osadzone zostało w tradycji nazewnictwa antarktycznego – dopiero w roku 1981. Na dużym znaczku o nominale 2 Fr, w kolorze różowego beżu i rozmiarach 42x55 mm, z napisem nazwiska i datami: 1798–1842, pojawił się – piękny portret kobiety właścicielki sławnego imienia, rozślawionego pamiętną wyprawą antarktyczną 160 lat temu – autorstwa Michele Garreau.

Janusz R. Sobczyk
Uniwersytet Łódzki
Wydział Zarządzania
90-214 Łódź
ul. Rewolucji 1905 r., nr 39

ALFREDA WEGENERA – TEORIA EPEJROFOREZY CZYLI POCHODZENIE I NARODZINY ANTARKTYDY W ILUSTRACJI FILATELISTYCZNEJ

Pamięć o postaci Alfreda Wegenera – zmarłego w roku 1930, niemieckiego geofizyka, meteorologa, klimatologa i badacza polarnego – wyznaczają w roku bieżącym trzy, kolejne rocznice, upamiętniające znaczące daty jego osobistej i naukowej biografii. Są to: 120-lecie urodzin, 70-lecie tragicznej śmierci i 85-lecie ogłoszenia jego głośnej pracy naukowej: *Die Entstehung der Kontinente und Ozeane (1915)*.

Alfred Lothar Wegener, autor wielu różnych i cenionych publikacji, w których zawarł swoje obserwacje meteorologiczne i glaciologiczne – zbierane, począwszy m.in. od roku 1906 w kolejnych wyprawach na Grenlandię, skąd w roku 1930 już nie powrócił, ginąc podczas burzy śnieżnej – urodził się 11.01.1880, w Berlinie. Znany jako profesor Uniwersytetu w Hamburgu (1919), a później Grazu (1924), zainteresowania swe poświęcił głównie termodynamice atmosfery, paleoklimatologii i tektonice. Właśnie geotektoniki dotyczy jego wyżej wzmiankowana praca: *Die Entstehung (...)*, czyli *O pochodzeniu kontynentów i oceanów*, w której podał pełne rozwinięcie swej – zapoczątkowanej już w roku 1912 – głośnej teorii, znanej jako: teoria poziomych ruchów kontynentów (epejroforeza); teoria dryftu kontynentów, teoria przemieszczania się, a – w klasycznej postaci, zwanej po prostu od jego imienia – teorią Wegenera.

Teoria epejroforezy, czyli wędrówki kontynentów Alfreda Wegenera – jaka–